

พระมหากัจจายนะในเอกสารฉบับต่าง ๆ (2):
ภารกิจมอบหมายจากพระเจ้าจันทรปักษี
และพระพุทธเจ้า

Venerable Mahākaccāyana in Various
Documents, Part II: Missions from King
Caṇḍapajjota and the Buddha

ชาคริต แหลมม่วง

Chakrit LAEMMUANG

ศูนย์วิจัยพระไตรปิฎก DCI

DCI Tipitaka Research Center, DCI, Thailand

ตอบรับบทความ (Received) : 16 ต.ค. 2564

รับบทความตีพิมพ์ (Accepted) : 18 ธ.ค. 2564

เริ่มแก้ไขบทความ (Revised) : 19 ต.ค.2564

เผยแพร่ออนไลน์ (Available Online) : 31 ม.ค. 2565

พระมหากัจจายนะในเอกสารฉบับต่างๆ (2): ภารกิจมอบหมายจากพระเจ้าจันทรปัชโชต และพระพุทธเจ้า

ชาคริต แหลมม่วง

บทคัดย่อ

บทความนี้มีเนื้อหาต่อเนื่องจากภาคที่แล้ว ในภาคนี้มี
วัตถุประสงค์สองประการ คือ ประการแรก นำเสนอเรื่องราวของ
พระเจ้าจันทรปัชโชตและพระมหากัจจายนะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการ
ส่งท่านมหากัจจายนะไปทูลเชิญพระพุทธเจ้า จนถึงการเดินทางของ
พระมหากัจจายนะกลับไปเผยแผ่ในอุชเชนี โดยเทียบเคียงข้อมูลระหว่าง
คัมภีร์นิกายเถรวาทและมูลสารวาสติวาท ประการที่สอง ศึกษาความ
เชื่อมโยงระหว่างเอกสารต่างฉบับ รวมทั้งพิจารณาข้อมูลที่สมเหตุ
สมผลกว่า จากชุดข้อมูลที่แย้งกันในเอกสารต่างฉบับ

เนื้อหาจากคัมภีร์สองสายมีทั้งที่สอดคล้องและแตกต่างกัน การ
ศึกษาคัมภีร์คู่ขนานในบทความนี้ส่งผลให้เข้าใจชีวประวัติของพระมหา
กัจจายนะและพระเจ้าจันทรปัชโชตได้กว้างขวางและครอบคลุมมากขึ้น
จากการวิเคราะห์และเชื่อมโยงข้อมูลในเอกสารฉบับต่างๆ ได้ข้อสรุป
เพิ่มเติม คือ (1) สาเหตุประการหนึ่งที่พระเจ้าจันทรปัชโชตส่งคนไป

ทูลเชิญพระพุทธเจ้าคือ ประสงค์ให้พระพุทธองค์เสด็จมาช่วยระงับ
โรคระบาด (2) ข้อมูลในใบลานที่ใช้ศึกษานับสนุนว่า มีผู้บรรลุนิพพาน
พร้อมกับพระมหากัจจายนะเป็นจำนวนประมาณห้าร้อยคน (3)
เหตุการณ์ที่พระมหากัจจายนะบวชและเดินทางกลับอุชเชนี น่าจะอยู่
ในช่วงพรรษาที่ 7-9 แห่งการตรัสรู้ของพระพุทธองค์

คำสำคัญ : (มหา)กัจจายนะ (จันท)ปัทมโชติ อุชเชนี เถรวาท
(มูล)สรวาสตีวาท

Venerable Mahākaccāyana in Various Documents, Part II : Missions from King Caṇḍapajjota and the Buddha

Chakrit LAEMMUANG

Abstract

This article continues from part one in the previous issue. This part has two aims: Firstly, it narrates the stories of King Caṇḍapajjota and Venerable Mahākaccāyana concerning the former sending Mahākaccāyana to invite the Lord Buddha until Venerable Mahākaccāyana returned to Ujjenī for Buddhist propagation. These stories have been presented by comparing information in Theravāda and Mūlasarvāstivāda scriptures. Secondly, this article studies the relationship between different documents, including the selection of the more reasonable information from conflicting texts.

The narrative from the scriptures of the two schools consists of corresponding and differing details. The study of parallel scriptures in this article is beneficial to better understand

several points in the biographies of Venerable Mahākaccāyana and King Caṇḍapajjota. Some remarks on information in various documents have been demonstrated in the article as follows: (1) The reason King Caṇḍapajjota sent somebody to invite the Lord Buddha was the hope that he could suppress an epidemic; (2) Information in palm leaf manuscripts supports that the number of people who attained enlightenment together with Mahākaccāyana is approximately five hundred; (3) The narrative, from the ordination of Venerable Mahākaccāyana until his return to Ujjenī, probably happened during the 7th-9th years after the Buddha's enlightenment.

Keywords : (Mahā)Kaccāyana/Kātyāyana, (Caṇḍa)Pajjota/
Pradyota, Ujjenī/Ujjayinī, Theravāda,
(Mūla-)Sarvāstivāda

บทนำ

บทความภาคนี้มุ่งศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับพระมหากัจจายนะ ช่วงที่ได้รับมอบหมายจากพระเจ้าจันทรปัชโชตให้เดินทางไปทูลเชิญ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า จนถึงกลับไปโปรดพระเจ้าจันทรปัชโชตตามที่ได้รับมอบหมายจากพระพุทธองค์ โดยใช้ข้อมูลจากคัมภีร์ของนิกายเถรวาทและมูลสารวาสติวาท รวมทั้งอภิปรายประเด็นที่น่าสนใจสืบต่อไป

เนื่องจากเรื่องราวของพระมหากัจจายนะในส่วนนี้มีความเกี่ยวเนื่องกับพระเจ้าจันทรปัชโชตอยู่พอสมควร จึงขอกล่าวถึงประวัติของพระเจ้าจันทรปัชโชตไว้ในส่วนแรกก่อน แล้วค่อยแสดงเนื้อเรื่องเกี่ยวกับพระมหากัจจายนะในส่วนที่สอง การนำเสนอในสองส่วนนี้จะสรุปสาระสำคัญที่มีปรากฏในคัมภีร์บาลี และถอดความเนื้อหาจากพระวินัยมูลสารวาสติวาทกษุทรกวัสดุ¹ (ต่อไปจะเรียกชื่อคัมภีร์นี้ว่า “พระวินัยมูลสารวาสติวาท”) โดยละส่วนที่มีไขใจความสำคัญออกบ้าง เพื่อให้เห็นภาพรวมของเนื้อหาที่มีบันทึกไว้ในคัมภีร์ทั้งสองสาย และนำข้อมูลบางส่วนไปใช้ประกอบการอภิปรายในส่วนถัดไป

¹ ไม่พบต้นฉบับสันสกฤตของคัมภีร์นี้ พบแต่พากย์จีนคือ 根本說一切有部毘奈耶雜事 และพากย์ทิเบตคือ ‘*Dul ba phran tshegs kyi gzhi*’ ในบทความนี้จะแสดงการอ้างอิงตามพากย์จีนเป็นหลัก นอกจากนี้ เนื้อหาตอนว่าด้วยพระมหากัจจายนะและพระเจ้าจันทรปัชโชตในพากย์ทิเบตยังได้รับการถอดความเป็นภาษาเยอรมันคือ A. Schiefner, *Mahākātjājana und König Tshaṇḍa-Pradjota: Ein Cyklus buddhistischer Erzählungen* (St. Petersburg: Commissionnaires de l’Académie Impériale des Science, 1875) ผู้เขียนได้ใช้เอกสารเยอรมันนี้ประกอบเป็นแนวทางในการถอดความจากพากย์จีน-ทิเบตเป็นไทยด้วย ขอขอบคุณ คุณ Thanyanant Helfrich ที่ได้ให้ความช่วยเหลือในการจัดหาสำเนาเอกสารฉบับนี้

1. ประวัติสังเขปของพระเจ้าจันทรพิชิต

ในอินเดียสมัยพุทธกาลมีแคว้นใหญ่อยู่ 4 แคว้น คือ มคธ โทศล วังสะ และอวันตี สำหรับแคว้นอวันตีมีพระเจ้าจันทรพิชิตเป็น พระราชาและมีกรุงอุชเชนีเป็นเมืองหลวง ต่อไปนี้จะกล่าวถึงเรื่องราว เกี่ยวกับพระเจ้าจันทรพิชิตที่มีปรากฏในคัมภีร์บาลีก่อน จากนั้นจะได้ แสดงเนื้อเรื่องจากพระวินัยมูลสรวาสติวาทในลำดับถัดไป

1.1 ข้อมูลในคัมภีร์เถรวาท

เนื้อหาเกี่ยวกับพระเจ้าจันทรพิชิตมีปรากฏอยู่ในพระวินัย ปิฎก สมันตปาสาทิกา(อรรถกถาพระวินัย) สวรรตทีปนี(ฎีกาพระวินัย) มโนรตปุรณี(อรรถกถาอังคุตตรนิกาย) และอรรถกถาธรรมบท เป็นต้น เริ่มดำเนินเรื่องจากการประชวรของพระองค์ ดังนี้

1.1.1 ทรงพระประชวร

พระวินัยปิฎกมีปรากฏเนื้อเรื่องว่า พระเจ้าจันทรพิชิตทรงประชวรโรคผอมเหลือง นายแพทย์ที่มีชื่อเสียงโด่งดังหลายคนมาถวาย การรักษาก็ยังไม่อาจทำให้โรคหายได้²

1.1.2 กำเนิดของพระเจ้าจันทรพิชิต

พระวินัยปิฎกปรากฏเนื้อความคือ พระอาการประชวรของ พระราชาองค์นี้จำเป็นต้องรักษาด้วยเนยใส³ พระอรรถกถาจารย์แสดง คำอธิบายเสริมว่า เนื่องจากพระองค์มีกำเนิดจากแมงป่อง เนยใสเป็น ของปฏิภูลสำหรับแมงป่องเพราะกำจัดพิษแมงป่องเสีย พระองค์จึง

² Vin (E^a) I 276

³ Id.

สะอิดสะเอียนเนยใส⁴ หนึ่ง พระราชมารดาของพระเจ้าจันทรปัชโชต ทรงตั้งครมภ์โดยการลูปคลำสะดือ⁵ พระภิกษุจารย์แสดงรายละเอียดเพิ่มเติมว่า ในตอนนั้นมีแมงป่องไปพาดตัวบนพระนาภีของพระราชมารดา⁶

1.1.3 หมอชีวกถวายการรักษา

พระวินัยปิฎกมีเนื้อหาดำเนินต่อไปว่า พระเจ้าจันทรปัชโชต ได้ส่งพระราชสาสน์ไปถึงพระเจ้าพิมพิสารแห่งกรุงราชคฤห์เพื่อขอให้ส่งหมอชีวกโกมารภัจจ์มารักษา พระเจ้าพิมพิสารก็ทรงยินยอม หมอชีวกจึงเดินทางไปเข้าเฝ้าพระเจ้าจันทรปัชโชต เมื่อตรวจอาการแล้วก็พิจารณาว่า “เว้นเนยใสเสีย ไม่อาจรักษาพระองค์ให้หายโรคได้” จึงหุงเนยใสด้วยเภสัชนานาชนิดให้มีสี กลิ่น รส เหมือนน้ำฝน แล้วจุกคิดว่า “เนยใสที่พระราชานี้เสวยแล้ว เมื่อย่อยจะทำให้เรอ แล้วพระองค์จะทรงเกรี้ยวกราด จะพึงรับสั่งให้พิฆาตเราได้” จึงทูลขอพระเจ้าจันทรปัชโชตว่า “นายแพทย์จะต้องถอนรากไม้มาผสมยาโดยทันที ขอจงตรัสสั่งเจ้าพนักงานในโรงราชพาหนะและที่ประตูทั้งหลายว่า หากหมอชีวกต้องการไปด้วยพาหนะใด ผ่านทางประตูใด เข้าออกในเวลาใด ก็สามารถทำได้ตามสะดวก” พระเจ้าจันทรปัชโชตก็ทรงอนุญาตตามนั้น

หมอชีวกได้ทูลถวายพระโอสถผสมเนยใส่นั้นแต่พระเจ้าจันทรปัชโชตโดยกราบทูลว่า “ขอพระองค์จงเสวยน้ำฝน” แล้วก็หนีออกไป

⁴ Sp (E^e) V 1117

⁵ Sp (E^e) I 214 มีส่วนคล้ายกับกำเนิดของสุวรรณสาม ดูเพิ่มเติมเกี่ยวกับการตั้งครมภ์แบบไม่อาศัยเพศได้ใน เสริมสุข วิจารณ์สถิตย์, “การตั้งครมภ์บริสุทธิ์ (ตั้งครมภ์แบบไม่อาศัยเพศ) ในพระพุทธศาสนาและวิทยาศาสตร์,” *วารสารธรรมธารา* ปีที่ 6, ฉบับที่ 2 (ฉบับรวมที่ 11), (กรกฎาคม-ธันวาคม 2563): 29-58.

⁶ Sp-ṭ (B^e) II 13: Caṇḍapajjotamātu nābhiyaṃ vicchikā pharivā gatā, tena Caṇḍapajjotassa nibbatti ahoṣi.

โดยช้างพังภัทรวดี⁷ จากนั้นเนยใสที่พระเจ้าจันทรปักษีโชตเสวยได้ทำให้
ทรงเรอขึ้น พระราชาจึงรับสั่งมหาดเล็กชื่อกากะว่า “จงไปเชิญหมอ
ชิววกกลับมาโดยบอกว่า พระราชารับสั่งให้เชิญท่านกลับไป ขึ้นชื่อว่าหมอ
เหล่านี้มีมารยามาก เจ้าอย่ารับวัตถุอะไร ๆ ของเขา”

นายกากะได้เดินไปทันหมอชิววกผู้กำลังบริโภคอาหารเมื่อเข้าไปใน
ระหว่างทางเขตกรุงโกสุมพิ หมอชิววกก็เชิญให้รับประทานอาหารด้วยกัน
แต่กากะปฏิเสธ หมอชิววกจึงเชิญให้กากะมาเคี้ยวมะขามป้อมและดื่มน้ำ
ด้วยกัน โดยหมอชิววกเคี้ยวครึ่งผล อีกครึ่งผลแทรกยาจากเล็บลงไปแล้ว
ส่งให้นายกากะ กากะคิดว่าคงไม่มีอะไรจะให้โทษ แล้วเคี้ยวมะขามป้อม
ครึ่งผลและดื่มน้ำ จากนั้นก็ถ่ายท้องหนัก หมอชิวกมอบช้างพังภัทรวดี
แก่นายกากะ แล้วเดินทางไปถึงกรุงราชคฤห์

เมื่อพระเจ้าจันทรปักษีโชตทรงหายประชวรเป็นปกติดี ก็ทรง
ส่งราชทูตไปเชิญหมอชิววกเพื่อให้มารับพระราชทานรางวัล หมอชิววก
ทูลตอบปฏิเสธกลับไป ต่อมาพระเจ้าจันทรปักษีโชตทรงส่งผ้าสีไวยกะคู่
หนึ่งไปพระราชทานแก่หมอชิววก หมอชิววกดำริว่า “นอกจากพระสัมมา
สัมพุทธเจ้าหรือพระเจ้าพิมพิสารแล้ว ใครอื่นย่อมไม่สมควรใช้สอย”
ครานั้น พระอานนท์ได้แจ้งหมอชิววกว่า “พระตถาคตประสงค์จะเสวย
พระโอสถถ่าย” เมื่อหมอชิววกถวายพระโอสถนั้นแด่พระพุทธองค์
ครบถ้วนเรียบร้อยแล้ว ก็ขอประทานพระพุทธานุญาตให้ทรงรับผ้าคู่
สีไวยกะนั้น⁸

⁷ ตามคัมภีร์บาลี ช้างพังภัทรวดีไปได้วันละ 50 โยชน์ ช้างพลายนาคิริ
ไปได้วันละ 100 โยชน์ และนายกากะไปได้วันละ 60 โยชน์

⁸ Vin (E^o) I 276-280 อาศัยสำนวนแปลไทยในการสรุปความจาก วิ.ม.
7/243-249 (ไทย.มมร)

1.2 ข้อมูลในคัมภีร์มูลสรวาสติวาท

พระเจ้าจันทรปัชโชตประสูติในราชตระกูลกรุงอุชเชนี มีพระนามในคราวประสูติว่า “ปัชโชต” เมื่อทรงเจริญวัยก็ได้ทรงศึกษาศิลปวิทยาการต่าง ๆ อย่างแตกฉาน ในช่วงชีวิตของพระองค์มีเหตุการณ์ที่เทียบเคียงกับช่วงเวลาในพุทธประวัติได้ดังนี้

(1) เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะยังทรงพระเยาว์ พระเจ้าปัชโชตก็ทรงพระเยาว์ เล่นสนุกสนานอยู่เช่นกัน

(2) ในคราวที่เจ้าชายสิทธัตถะได้รับสถาปนาขึ้นเป็นมกุฏราชกุมาร พระเจ้าปัชโชตก็ได้รับสถาปนาด้วยเช่นกัน

(3) ช่วงที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ พระเจ้าปัชโชตก็ได้รับการมุรธาภิเษกให้เป็นพระราชา ทรงปกครองแคว้นแคว้นให้เจริญรุ่งเรือง อีกทั้งโปรดให้มีการสักการะบูชาทวยเทพผู้มีอำนาจกันทั่วทุกหนแห่ง⁹

1.2.1 ทรงพระประชวร

ต่อมาธาตุสี่ในพระวรกายของพระเจ้าปัชโชตเกิดวิปริต ทำให้พระองค์ไม่สามารถบรรทมหลับได้ อาการนี้มีเหตุเนื่องมาจากทรงรังเกียจการเสวยเนยใส แต่ทรงโปรดเสวยน้ำจันท์ เมื่อพวกแพทย์ปรุงยาที่มีส่วนผสมของเนยใสมาถวาย พระเจ้าปัชโชตก็ทรงปฏิเสธที่จะเสวย ทั้งทรงกริ้วมากถึงขนาดมีรับสั่งว่า “หากมีผู้ใดมากกราบทูลคำว่าเนยใสต่อหน้าพระพักตร์ สมควรโดนตัดศีรษะ”

ในช่วงแรกที่มีพระอาการเช่นนี้ ยามหัวค่ำจะทรงเล่นสนุกสนานกับผู้คนในพระราชวัง พอดตกกลางดึกก็เสด็จออกตรวจตราโรงช้าง โรงม้า และคลังวัสดุภัณฑ์ ทรงถือพระแสงดาบตรัสถามผู้เฝ้ายามดูแลว่า “มีใครตื่นอยู่ไหม” หากถามถึงครั้งที่สามแล้วยังไม่มีการ

⁹ T24.299c8-300a2

ทูลตอบ ผู้นั้นก็จะถูกตัดศีรษะ การที่พระองค์มีพระอภัยมณีให้เหยียบ
เช่นนี้ จึงได้รับสมญานามเพิ่มเข้ามาว่า “จันทะ” (ผู้โหดร้าย) ดังที่เรียก
กันว่า “พระเจ้าจันทรปัชโชต”

ต่อมาพระองค์ตรัสเรียกข้าราชการบริพารกลุ่มต่าง ๆ ในพระราชวัง
ให้มาคอยสนทนาอยู่กับพระองค์ตลอดทั้งราตรีโดยมิให้หลับ แต่ก็ทำให้
เหล่าข้าราชการวังเพื่อยในตอนกลางวัน ไม่อาจทำงานได้
ในที่สุดจึงหาทางออกโดยจัดจ้างชาวเมืองคนหนึ่งชื่อว่า “คานธาระ”
ซึ่งเป็นผู้มีความรอบรู้ในการตอบคำถามให้มาร่วมสนทนาและคอยทูล
ตอบคำถามของพระเจ้าจันทรปัชโชตในยามราตรี¹⁰

1.2.2 กำเนิดของพระเจ้าจันทรปัชโชต

พระเจ้าจันทรปัชโชตได้ทรงสนทนาหลากหลายเรื่องราวกับ
นายคานธาระ และทรงเห็นว่าเป็นผู้มีไหวพริบปฏิภาณและความ
รอบรู้ดี จึงทรงลองถามว่า “พระองค์เองไม่สามารถบรรทมหลับได้มีเหตุ
จากอะไร” คานธาระทูลตอบว่า “ขอพระองค์ทรงพระราชทานอภัยโทษ
หม่อมฉันจึงอาจทูลตอบได้” “เราให้อภัยโทษแก่เจ้า จงตอบมาได้ตาม
สะดวก” “พระองค์ทรงมีกำเนิดมาจากแมงป่อง” “เจ้ากำลังพูดว่าร้าย
เรา” “พระองค์ทรงรับสั่งให้ทูลตอบความจริง หม่อมฉันหาได้ว่าร้ายไม่
หากพระองค์ไม่ทรงเชื่อ ขอให้รอถึงอรุณรุ่งแล้วตรวจสอบด้วยพระองค์
เองเถิด” พระราชาก็ทรงรับฟัง

ครั้นฟ้าสว่างแล้ว นายคานธาระก็ไปพักผ่อน ส่วนพระเจ้า
จันทรปัชโชตได้เสด็จไปหาพระราชมารดาแล้วตรัสถามว่า “ตนเองมีเรื่อง
ประสงค์จะเรียนถาม สามารถบอกมาตามจริงได้หรือไม่ว่า ตัวพระองค์
เองถือกำเนิดมาได้อย่างไร” พระราชมารดาทูลว่า “ขอให้ทรง
พระราชทานอภัยโทษ แล้วจะบอกให้ได้” พระราชาก็ทรงพระราชทาน

¹⁰ T24.300a12-c6

อภัยโทษให้ จากนั้นพระราชมารดา ก็ทูลเกล้าว่า “ในอดีต เมื่อครั้งพระราชบิดาของพระองค์เสด็จไปยังแคว้นแคว้นอื่นเป็นเวลานานพร้อมกับเหล่านางสนมกำนัลมากมาย ตัวเราเกิดความต้องการกำหนดยินดีพร้อมกันได้เห็นแมงป่องตัวหนึ่ง ทันใดนั้นก็พลันเผลอคิดไปว่า ‘เขาก็คือสามี หากร่วมอภิรมย์กันจะไม่สุขสราญดอกหรือ’ แมงป่องนั้นก็เปลี่ยนร่างเป็นบุรุษในบัดดล แล้วมาเสพเมถุนกับตน หลังจากนั้นก็รู้สึกได้ว่าตั้งครรรภ์ ด้วยเหตุดังนี้จึงให้กำเนิดพระองค์ออกมา”

พระเจ้าจันทรปัชโชตทรงดำริว่า “นายคานธาระช่างมีสติปัญญา ล่วงรู้ถึงกำเนิดของเราได้ ควรที่จะพระราชทานทรัพย์จำนวนมากเป็นรางวัล แล้วให้ออกไปนอกแคว้นแคว้นนี้ เพื่อมิให้ชนทั้งหลายทราบเรื่องราวนี้”¹¹

1.2.3 หมอชีวกถวายการรักษา

ต่อมา พระอาการของพระเจ้าจันทรปัชโชตก็หนักมากขึ้นเรื่อย ๆ แม้จะเชิญแพทย์จากภายในแคว้นแคว้นมาทั่วแล้ว ก็ยังไม่สามารถรักษาให้หายได้ เหล่าแพทย์กราบทูลพระราชอาว่า “พระอาการประชวรนี้หนักมาก พวกข้าพระองค์ไม่สามารถเยียวยาได้ แต่ว่าพระเจ้าพิมพิสารแห่งกรุงราชคฤห์ทรงมีหมอผู้ยิ่งใหญ่นามว่า ‘ชีวก’¹² เป็นราชาแห่งแพทย์ รอบรู้มีปัญญามาก สามารถรักษาพระอาการประชวรนี้ได้”

พระเจ้าจันทรปัชโชตจึงทรงให้ราชทูตนำพระราชสาสน์ไปถวายพระเจ้าพิมพิสารโดยมีใจความว่า “ขอพระราชอาผู้ยิ่งใหญ่จงทรงอนุญาตให้หมอชีวกเดินทางมาเป็นการชั่วคราว เพื่อรักษาพระอาการประชวร หากว่าไม่มา เห็นจะต้องเตรียมเสปียงและกำลังพลไว้เผชิญหน้ากัน”

¹¹ T24.300c12-301c10

¹² คัมภีร์ของ(มูล)สรวาสติวาทระบุว่า หมอชีวกเป็นพระโอรส(อย่างไม่เป็นทางการ)ของพระเจ้าพิมพิสาร

เมื่อพระเจ้าพิมพิสารทรงอ่านพระราชสาสน์แล้วก็ไม่สบายพระทัยยิ่งนัก ด้วยทรงดำริว่า “พระเจ้าจันทรปักษีโชตผู้มีอธยาศัยดุร้าย กวีโวหาร ประหารชีวิตผู้คนโดยไม่มีเหตุผลได้ หากส่งหมอชีวกไปก็มีความเสี่ยงถึงชีวิต แต่ถ้าไม่ส่งไป กองทัพของพระเจ้าจันทรปักษีโชตก็มีกำลังเข้มแข็งมาก”

หมอชีวกทราบความเรื่องนี้แล้ว ก็ทูลอาสาขอไปรักษาพระเจ้าจันทรปักษีโชต พร้อมทั้งทูลบอกพระเจ้าพิมพิสารว่า “หากไม่สามารถปกป้องชีวิตตนเองได้ จะถือว่าเป็นหมอได้อย่างไร ขออย่าได้ทรงวิตกกังวล หม่อมฉันจะหาอุบายรักษาโดยมิให้พระราชานั้นทรงเกิดความขุ่นเคืองได้” จากนั้นก็ได้ถามราชทูตที่เดินทางมาเกี่ยวกับพระอาการประชวรของพระเจ้าจันทรปักษีโชต รวมถึงสิ่งที่ทรงเสวยได้และไม่ได้ เมื่อฟังจบแล้วจึงได้ปรุงยาด้วยเนยใสผสมน้ำมัน โดยทำให้มีสีกลิ่นรสเหมือนนุสรา แล้วเดินทางไปยังกรุงอุชเชนี ระหว่างทางได้พบกับยิวแพทย์¹³ ยิวแพทย์ผู้นี้ทราบว่าหมอชีวกจะเดินทางไปอุชเชนี ก็สนทนาผูกไมตรีกับหมอชีวก แล้วได้เดินทางไปด้วยกัน

เมื่อพระเจ้าจันทรปักษีโชตทรงทราบว่า หมอชีวกเดินทางมาถึงแล้ว ก็จัดการต้อนรับเป็นอย่างดี ตรัสเล่าพระอาการประชวรให้หมอชีวกฟัง หมอชีวกก็ได้ทูลตอบว่า “ข้าพระองค์จะถวายการรักษาให้ แต่พืชสมุนไพรหลายอย่างอยู่ต่างถิ่นนอกเมือง บางชนิดอยู่ไกล บางชนิดอยู่ใกล้ ขอพระองค์โปรดอนุญาตให้สามารถขี่ช้างพังภัทรวดี¹⁴ออกไป

¹³ แพทย์ผู้นี้ยังมีอายุน้อย เยาว์วัยกว่าแพทย์คนอื่น ๆ ทั่วไป

¹⁴ ตามคัมภีร์พระวินัยมูลสรวาสติวาท ช้างพังภัทรวดีไปได้วันละ 80 โยชน์ ช้างพลายนาคาคริ(สันสกฤตคือ Nāḍāgiri)ไปได้วันละ 100 โยชน์ ส่วนนาคากะไปได้วันละ 25 โยชน์ (T24.300a9-11) นอกจากนี้ในกถาสัตตสาคกร กถามุขตรังค์ 3 โศลก 42 มีข้อความอธิบายว่า “ช้างนาคาคริเป็นรัตนะประจำพระองค์

ได้ตามที่ตนประสงค์” พระเจ้าจันทปะชโชตก็ทรงอนุญาต แล้วตรัสบอกให้หมอชีวกเริ่มถวายเป็นการรักษา หมอชีวกก็ทูลบอกให้พระราชาสรงสนานพระวรกายก่อน จากนั้นทูลเชิญให้เสวยพระกระยาหาร ครั้นเสวยเสร็จแล้วจึงทูลว่า “บัดนี้ ขอทรงเสวยน้ำจัณฑ์รสเลิศจากแก้วนมคร” พระราชาก็ทรงยินดี ครานั้นหมอชีวกให้ยุวแพทย์เป็นผู้ช่วยรินยาที่เตรียมไว้ออกมาถวาย พระเจ้าจันทปะชโชตเสวยยาที่มีกลิ่นรสเหมือนสุราแล้ว ก็ได้บรรทมและหลับไป เมื่อหมอชีวกทราบดีว่าพระราชาบรทมหลับแล้วก็ชี้ข้างออกไป

พอถึงกลางดึก พระเจ้าจันทปะชโชตก็ทรงรู้สึกตัวตื่นขึ้นพร้อมกับทรงเรอออกมามีกลิ่นเนยใส พระองค์ทรงกริ้วมาก ตรัสสั่งบริวารให้ไปตามจับหมอชีวกเพื่อเอาตัวมาตัดศีรษะ เมื่อทรงทราบว่าหมอชีวกมิได้อยู่ในที่นี้ แต่ออกเดินทางไปแล้ว ก็ทรงพิโรธหนักขึ้นแล้วตรัสสั่งนายกาณะว่า “จงชี้ข้างนาพาคิริรีบไปจับหมอชีวก เอาตัวมาให้ตัดศีรษะ หมอชีวกมีมารยามาก หากมอบสิ่งใดให้บริโศค อย่าได้รับเด็ดขาด” นายกาณะตามมาทันเจอหมอชีวกที่ป่าต้นมะขามป้อม แล้วร้องเรียกว่า “ท่านราชาแห่งแพทย์ พระเจ้าจันทปะชโชตทรงเรียกให้กลับไปโดยด่วน” หมอชีวกตอบว่า “อย่าเพิ่งรีบร้อน มาลิ้มลองมะขามป้อมกันก่อน” กาณะบอกว่า “เราได้รับคำสั่งจากพระราชาน้ำไม่ให้รับสิ่งใดมาบริโศค” หมอชีวกพูดว่า “ไม่ต้องกลัว ตอนนี้ก็หิวกระหายแล้วเรามาแบ่งผลมะขามป้อมบริโศคกันคนละครึ่ง” กาณะก็คิดว่า “ร่วมบริโศคผลเดียวกัน คงไม่เป็นไรหรอก” หมอชีวกจึงแบ่งมะขามป้อมผลหนึ่งเป็นสองซีก นำซีกหนึ่งวางติดชอกเล็บ ยาพิษที่ซ่อนไว้อยู่ก่อนแล้วก็ได้ชำแรกเข้าไป แล้วนำซีกนี้ให้นายกาณะ กาณะบริโศคแล้วก็มีอาการ

ของพระเจ้าจันทปะชโชต” ดังนั้น หมอชีวกจึงไม่ควรทูลขอใช้ข้างนาพาคิริซึ่งเดินทางได้เร็วกว่า หากทูลขอก็จะเป็นเหตุให้พระราชาทรงกริ้วได้

ป่วย อาเจียนและถ่ายท้องไม่หยุด

หมอชีวกได้เข้าไปในเขตหมู่บ้านแล้วบอกชาวบ้านว่า “นี่คือ ช้างเชือกเอกของพระเจ้าจันทรปักษีโชต และยังมีช้างพังภัทรวดี กับทั้ง ผู้ส่งสารชื่อกากะ ขอให้พวกท่านช่วยดูแลให้ดี หากเป็นอะไรไป ย่อมมี โทษทัณฑ์” จากนั้นจึงเดินทางต่อไป พวกชาวบ้านก็ได้ดูแลนายกากะ จนอาการเป็นปกติ

ฝ่ายยุวแพทย์ก็ถวายการดูแลพระเจ้าจันทรปักษีโชตจน พระอาการประชวรหายสนิทดี เมื่อกากะกลับไปเข้าเฝ้า พระราชา ก็ยังทรงประสงค์จะเอาตัวหมอชีวกมาตัดศีรษะอยู่ กากะได้กราบทูล ว่า “บัดนี้พระองค์ทรงหายจากพระอาการประชวรแล้ว สมควรที่จะ พระราชทานรางวัลให้มากกว่า จะเอาตัวมาตัดศีรษะทำไมเล่า” พระราชาทรงเห็นชอบด้วย จึงส่งพระราชสาสน์ไปถึงหมอชีวกเพื่อเชิญ ให้มารับรางวัล หมอชีวกก็ส่งสาสน์ถวายตอบกลับไปว่า “หากพระเจ้า จันทรปักษีโชตทรงพอพระทัย ประสงค์จะพระราชทานสิ่งใด ก็จะขอมอบ ต่อให้ยุวแพทย์ทั้งหมด” พระเจ้าจันทรปักษีโชตได้พระราชทานทรัพย์แก่ ยุวแพทย์เป็นอันมาก พร้อมทั้งให้ราชทูตนำผ้าผืนใหญ่มูลค่าแสนหนึ่ง ไปมอบแก่หมอชีวก หมอชีวกรับมาแล้วก็คิดว่า “ผ้านี้คู่ควรกับพระราชา” แล้วก็พิจารณาต่อไปว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นพระบรมครูผู้เลิศ เป็นพระบิดาทางธรรมของเรา ควรที่จะนำไปถวายพระพุทธองค์”

ครั้นพระพุทธเจ้าได้รับถวายผ้า ก็ตรัสบอกพระอานนท์ให้ นำไปตัดเย็บเป็นจีวร เมื่อพระอานนท์ทำเป็นผ้าไตรจีวรถวายพระพุทธ องค์แล้ว ยังมีผ้าเหลืออยู่อีก พระองค์จึงตรัสบอกให้พระอานนท์และ สามเณรราหุล¹⁵นำผ้าส่วนนี้ไปใช้ได้ พระอานนท์ใช้ทำผ้าจีวรสองผืนคือ

¹⁵ พระราหุลในขณะนั้นน่าจะยังเป็นสามเณรอยู่ (ชื่อ“ราหุล” ในคัมภีร์ ตำแหน่งนี้ก็มีได้มีคำระบุว่าเป็นภิกษุ) ดูเทียบเคียงได้กับหัวข้อ 3.3

อุตตราสงค์ (ผ้าห่ม) และอันตราสก (ผ้านุ่ง) ส่วนสามเนรราหุสใช้ทำ
เป็นผ้าสังฆาฏิ (ผ้าห่มซ้อน)¹⁶

ข้อมูลส่วนนี้ที่แตกต่างกันระหว่างคัมภีร์สองนิกายข้างต้น
สามารถสรุปได้ดังตาราง

ตารางที่ 1 สรุปความแตกต่างระหว่างข้อมูลสำคัญจากคัมภีร์สองฝ่าย

ประเด็นเนื้อหาในคัมภีร์	เถรวาท	มูลสรวาสติวาท
เหตุที่ทำให้พระราชมารดาของ พระเจ้าจันทปัททิตทรงครรภ์	แมงป่องขึ้น มาพาดตัวบน พระนาภี	แมงป่องแปลง กายเป็นบุรุษมา เสพเมถุน
เหตุการณ์ช่วงวัยเยาว์จนถึงเสด็จขึ้น ครองราชย์ของพระเจ้าจันทปัททิต	-	เกิดขึ้นในช่วงเวลา ที่เทียบเคียงกันได้ กับพระพุทธเจ้า
อาการประชวรของพระเจ้าจันท- ปัททิต	ผอมเหลือง (paṇḍuroga) ¹⁷	ธาตุสี่วิปริต ทำให้ บรรทมไม่หลับ
ความเหมือนของสีกลีณรสพระโอสถ ที่หมอชีวกปรุงถวาย	น้ำฝาด (kasava)	สุรา
ผู้ช่วยหมอชีวกในการถวายการ รักษา	-	ยิวแพทย์

¹⁶ T24.301c21-303a5

¹⁷ PED s.v. “paṇḍuroga” ให้ความหมายว่า “jaundice” (โรคดีซ่าน) อันเป็น
ความผิดปกติของตับ ซึ่งมีอาการอย่างหนึ่งคือ นอนไม่ค่อยหลับ แต่มักจะง่วง
ในเวลากลางวัน

ประเด็นเนื้อหาในคัมภีร์	เถรวาท	มูลสงฆวาสติวาท
วิธีการที่นายกาณะเดินทางไปตามหมอชิวก	เดินเท้า	ขี่ช้างนาพาศิริ
ผู้ได้ใช้สอยผ้าที่พระเจ้าจันทรปัชโชตพระราชทานแก่หมอชิวก	พระพุทธเจ้า	พระพุทธเจ้า พระอานนท์ สามเณรราहुล

2. การออกบวชและงานเผยแผ่ช่วงแรก ของพระมหากัจจายนะ

ในหัวข้อนี้จะกล่าวถึงเรื่องราวของพระมหากัจจายนะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการได้รับมอบหมายจากพระเจ้าจันทรปัชโชตให้ไปทูลเชิญเสด็จพระพุทธเจ้า จนถึงเดินทางกลับมาโปรดพระเจ้าจันทรปัชโชต

2.1 ข้อมูลในคัมภีร์เถรวาท

เนื้อหาที่เกี่ยวข้องมีปรากฏอยู่ในคัมภีร์อปทาน มโนรทปุรณิ (อรรถกถาอังคุตตรนิกาย) ปรมัตถทีปนี (อรรถกถาเถรคาถา) และวิสุทธ-ชนวิลาสินี (อรรถกถาอปทาน)¹⁸

2.1.1 การออกบวชของพระมหากัจจายนะ

ในอปทานมีปรากฏเนื้อหาว่า พระมหากัจจายนะเดิมเป็นปุโรหิตของพระเจ้าจันทรปัชโชต ได้รับมอบหมายจากพระราชาให้เดินทางไปทูลเชิญเสด็จพระพุทธเจ้า เมื่อปุโรหิตท่านนี้ได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้วก็บรรลुธรรม และได้รับการบวชแบบเอหิภิกขุ-

¹⁸ Ap (E^e) II 465; Mp (E^e) I 206; Th-a (E^e) II 207; Ap-a (E^e) 357, 491

อุปสัมปทา ขอยกคาถาสองบทที่พระมหากัจจายนะกล่าวไว้มาแสดง
ดังนี้

vīmaṃsanattham Buddhassa bhūmipālena pesito,
disvā mokkhapuradvāraṃ nāyakam guṇasañcayam,
sutvā ca vimalam vākyam gatipaṅkavisosanam,
pāpuṇiṃ amatam santam satehi saha pañcahi.¹⁹

เราอันพระเจ้าแผ่นดินทรงส่งไปเพื่อประสงค์จะ
พิจารณาพระพุทธเจ้า ได้พบพระผู้นำซึ่งเป็นประตูแห่ง
โมกขบุรี ผู้เป็นที่ตั้งสมคุณธรรม แล้วได้สดับพระวจนะ
อันปราศจากมลทิน เป็นเครื่องชำระล้างเปือกตมคืออคติ
จึงได้บรรลุพระนิพพานอันสงบระงับ²⁰เป็นอมตธรรม พร้อม
กับหมู่ชนห้าร้อย

2.1.2 พระมหากัจจายนะเดินทางกลับไปอุชเชนี

ในอรรถกถามีเนื้อเรื่องดำเนินต่อไปว่า พระมหากัจจายนะได้
กราบทูลพระพุทธเจ้าเพื่อทูลเชิญเสด็จไปยังกรุงอุชเชนี พระพุทธองค์
กลับทรงมอบหมายให้พระมหากัจจายนะเป็นผู้เดินทางไป ด้วยทรง
พิจารณาเห็นว่าเมื่อพระสาวกผู้นี้ไปถึงแล้วจะสามารถทำให้พระราชา
เลื่อมใส พระมหากัจจายนะพร้อมด้วยภิกษุ 7 รูปก็ได้ออกเดินทางไป

¹⁹ Ap (E^e) II 465 คำว่า “vīmaṃsanattham Buddhassa” จะนำไป
อภิปรายต่อในหัวข้อ 3.1 นอกจากนี้คำว่า “satehi saha pañcahi” มีปรากฏ
คำอ่านในฉบับอื่นเป็น “sesehi saha sattahi” จะได้อภิปรายต่อในหัวข้อ 3.2

²⁰ คำว่า santam ในบริบทนี้ควรมีความหมายถึงพระนิพพาน ดังคำอธิบาย
ใน Dhpa (E^e) IV 108 ว่า “padam santan ti nibbānass’etaṃ nāmam” (สอง
บทว่า ปทํ สนตํ นั้น เป็นชื่อแห่งพระนิพพาน)

ตามนั้น

ระหว่างทางผ่านบ้านของกุลธิดาผู้หนึ่งซึ่งมีผมดกยาว เคยมีผู้มาขอซื้อผมของเธอโดยให้มูลค่าหนึ่งพัน ก็มีได้ขาย แต่ธิดาผู้นี้ไม่อยากจะทำบุญถวายทานแต่พระมหากัจจายนะและเหล่าภิกษุที่มาด้วยกัน จึงยอมตัดผมไปขายให้ผู้ที่เคยมาขอซื้อ โดยถูกกดราคาเหลือเพียง 8 กหาปณะ

พระมหากัจจายนะไปถึงอุชเชนีแล้วก็ได้ทำให้พระราชาทรงเลื่อมใส ต่อมาพระเจ้าจันทรปัทมทรงทราบเรื่องราวที่ธิดายอมตัดผมขายเพื่อนำทรัพย์มาถวายภัตตาหารแด่หมู่ภิกษุนี้ ก็ทรงรับสั่งให้แต่งตั้งหญิงผู้นี้เป็นอัครมเหสี จากนั้นพระมหากัจจายนะก็ได้เผยแผ่และประดิษฐานพระศาสนาไว้ในแคว้นอวันตี²¹

2.2 ข้อมูลในคัมภีร์มูลสารวาสติวาท

คัมภีร์นิกายอื่นไม่ปรากฏเนื้อหาว่าด้วยการออกบวชของพระมหากัจจายนะผู้เคยดำรงตำแหน่งปุโรหิตของพระเจ้าจันทรปัทมสำหรับพระวินัยมูลสารวาสติวาท ปรากฏเนื้อเรื่องที่เกี่ยวข้องโดยเริ่มจากเหตุการณ์โรคระบาดในกรุงอุชเชนี ดังนี้

2.2.1 แคว้นอวันตีมีโรคระบาด

เวลานั้นเกิดโรคระบาดร้ายแรงในอุชเชนี ผู้คนล้มตายมากมาย มีซากศพและกระดูกเกลื่อนกลาดไปทั่ว พระราชาและราษฎรต่างก็เดือดร้อนเป็นกังวล เหล่าขุนนางบ้างก็ทูลแนะนำพระเจ้าจันทรปัทมว่า “ขอให้พระราชาทรงบำเพ็ญกุศลทั้งปวง” บ้างว่า “ให้ถวายทานแด่สมณพราหมณ์” บ้างก็ว่า “ให้ร้ายเวทมนตร์ปิดเป่าโรคภัย” พระราชา

²¹ อาศัยสำนวนแปลไทยในการสรุปความจาก อจ.เอกก.อ. 32/281-284 (ไทย.มมร)

ทรงสดับแล้วก็เตรียมการตามนั้นด้วยพระราชประสงค์ที่จะขจัดโรคภัยให้ชาวประชา พร้อมทั้งตรัสสั่งเจ้าหน้าที่เฝ้าประตูเมืองว่า “หากมีสมณพราหมณ์หรือผู้ใดมาyingเมืองนี้แล้ว สามารถปราบโรคระบาดได้ ขอให้มารายงานต่อเราทันที”

พระพุทธเจ้าทรงทราบถึงเหตุการณ์ดังกล่าวนี้ ทั้งพิจารณาเห็นว่า “พระมหากัจจายนะสามารถโปรดพระเจ้าจันทรปัชโชต ข้าราชการบริวาร และชนทั้งหลายในแคว้นแคว้นนี้ได้” จึงตรัสมอบหมายให้พระมหากัจจายนะเดินทางไปยังอุชเชนี²²

2.2.2 พระมหากัจจายนะเดินทางกลับไปอุชเชนี

พระมหากัจจายนะพร้อมด้วยภิกษุห้าร้อยรูปก็ได้ออกเดินทางไปยังอุชเชนี ระหว่างทางผ่านบ้านของนางพราหมณีคนหนึ่ง สามีของนางผู้นี้เคยรู้จักมักคุ้นกันกับพระมหากัจจายนะ(ช่วงก่อนท่านบวช) แต่เสียชีวิตไปแล้ว ธิดาของนางพราหมณีนี้มีผมยาวสลวยเป็นเงางาม เคยมีผู้มาขอซื้อผมของเธอโดยให้มูลค่าหนึ่งพัน ก็มีได้ขาย แต่ธิดาผู้นี้เห็นว่ามารดาอยากจะทำบุญถวายทานแด่พระมหากัจจายนะและเหล่าภิกษุที่มาด้วยกัน ธิดานี้จึงยอมตัดผมขายให้ผู้ที่เคยมาขอซื้อ โดยถูกกดราคาเหลือเพียงกึ่งหนึ่ง

เมื่อพระมหากัจจายนะเข้ามาถึงตัวเมืองอุชเชนี โรคระบาดก็ลดลงไปครึ่งหนึ่ง เจ้าหน้าที่เฝ้าประตูเมืองจึงเข้าไปกราบทูลพระราชว่า “พระองค์ทรงทราบหรือไม่ กลุ่มบุคคลนี้มีความพิเศษไม่ธรรมดา เพียงเข้าตัวเมืองมาก็ทำให้โรคภัยสงบลงไปครึ่งหนึ่ง” พระราชาตรัสตอบว่า “นี่เป็นเรื่องดีแท้ ควรเชิญเข้ามารับการสักการะ”

จากนั้นพวกพราหมณ์ก็เข้ามาราบทูลพระเจ้าจันทรปัชโชตว่า “ข้าพระองค์เพียรพยายามอยู่ตลอดทั้งวันทั้งคืน ถึงได้มีอานุภาพทำให้

²² T24.305a18-b21

โรคภัยลดลงไปครึ่งหนึ่ง อีกไม่นานก็จะสงบระงับได้ทั้งหมด ทำให้ถึงบอกร
ว่าเป็นเพราะภิกษุกลุ่มนี้” เหล่าภิกษุได้ถวายพระพรแต่พระราชาเพียงว่า
“ขอพระองค์ทรงไว้โรคฯ พระชนมายุยืนยาว” แล้วก็ปลีกตัวออกไป

พระเจ้าจันทปัชโชตยังมีอาจตัดสินใจได้ว่า เป็นเพราะอาณาภาพ
ของฝ่ายใดกันแน่ จึงตัดสินใจเลือกวิธีทดลองคือ วันแรกให้จัดเตรียม
สถานที่ในโรงเลี้ยงช้างแบบไม่สะอาด ถวายอาหารอย่างไม่ประณีตและ
รสชาติแย่ในทีนั้น โดยเชิญพวกพราหมณ์มารับอาหารก่อน แล้วให้
เจ้าพนักงานสอบถามความรู้สึกต่อสิ่งที่จัดเตรียมถวาย เมื่อพวก
พราหมณ์กลับไปแล้วก็ให้นิมนต์หมู่ภิกษุมาฉันอาหารในลักษณะอย่าง
เดียวกัน พร้อมทั้งให้เจ้าพนักงานสอบถามความรู้สึกต่อสิ่งที่จัดเตรียม
ถวาย วันถัดมาก็จัดลำดับขั้นตอนแบบเดียวกัน แต่ทำให้โรงเลี้ยงช้าง
สะอาด และถวายอาหารอันประณีตมีรสเลิศ

พวกพราหมณ์บอกเจ้าพนักงานในวันแรกว่า “พวกเราเห็นว่า
นี่มันไม่ใช่ธรรมเนียมปฏิบัติ พระราชาผู้ยากไร้ถวายอาหารแบบนี้ให้
พวกพราหมณ์ จะได้บุญยังงัย” แต่ในวันที่สองได้บอกว่า “พระราชา
ผู้เป็นขัตติยตระกูลถวายอาหารประณีตเช่นนี้ ได้บุญไม่มีประมาณ” ส่วน
หมู่ภิกษุกล่าวถ้อยคำเหมือนกันในทั้งสองวันว่า “เจ้าภาพผู้ถวายเป็น
ผู้ชาญฉลาด อาหารเหมาะแก่การขบฉัน สามารถยังอัตภาพให้ดำเนิน
ต่อไปได้”

เมื่อพระเจ้าจันทปัชโชตทรงสดับความเป็นไปจากเจ้าพนักงาน
ก็ตัดสินใจพระทัยว่า “หมู่ภิกษุเป็นเนื้อนาบุญที่แท้จริง พวกพราหมณ์
มิใช่เนื้อนาบุญ” ได้ยังพระราชศรัทธาให้บังเกิด เสด็จไปถวายอภิวัต
แทบเท้าพระมหากัจจายนะแล้วประทับนั่ง พระมหากัจจายนะก็แสดง
ธรรมให้ปิติเบิกบาน พระราชาถวายอภิวัตแทบเท้าอีกครั้ง พร้อมทั้ง

ทูลนิมนต์ให้เข้าไปฉันภัตตาหารที่พระราชวังในวันถัดไป พระมหากัจจายนะไปฉันภัตตาหารแล้วก็ได้แสดงธรรม พระราชาและพระราชโอรสพร้อมทั้งข้าราชการบริพารต่างก็มีจิตเคารพเลื่อมใสศรัทธา

ต่อมา พระเจ้าจันทปัทมโชตทรงทราบเรื่องราวที่ธิดายอมตัดผมขายเพื่อนำทรัพย์มาถวายภัตตาหารแด่หมู่ภิกษุนี้ ก็ทรงอัศจรรย์ใจและมีพระราชประสงค์จะให้สู้ขอมาเป็นมเหสี เมื่อธิดาผู้นี้เข้ามาถึงตัวเมืองโรคภัยทั้งปวงก็สงบระงับสิ้นไปทั้งหมด²³

ข้อมูลส่วนนี้ที่แตกต่างกันระหว่างคัมภีร์สองนิกายข้างต้นสามารถสรุปได้ดังตาราง

ตารางที่ 2 สรุปความแตกต่างระหว่างข้อมูลสำคัญจากคัมภีร์สองฝ่าย

ประเด็นเนื้อหาในคัมภีร์	เถรวาท	มูลสรวาสติวาท
เหตุที่พระมหากัจจายนะได้พบพระพุทธเจ้า	พระเจ้าจันทปัทมโชตทรงรับสั่งให้ไปทูลเชิญเสด็จพระพุทธเจ้า	-
เหตุการณ์สำคัญในเมืองอุชเชนี ช่วงที่พระพุทธเจ้าทรงมอบหมายให้พระมหากัจจายนะเดินทางไปโปรดพระเจ้าจันทปัทมโชต	-	อุชเชนีเกิดโรคระบาด พระเจ้าจันทปัทมโชตรอคอยสมณพราหมณ์

²³ T24.305b21-307a18

ประเด็นเนื้อหาในคัมภีร์	เถรวาท	มูลสรวาสติวาท
		ผู้สามารถขจัดโรคภัยได้ เมื่อพระมหากัจจายนะไปถึง โรคระบาดก็จะสงบไปกึ่งหนึ่ง
จำนวนพระภิกษุที่ร่วมเดินทางไปอุชเชนีพร้อมกับพระมหากัจจายนะ	7	500

3. ศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อมโยงและความแตกต่างกันระหว่างเอกสารต่างฉบับ

จากข้อมูลในคัมภีร์ของเถรวาทและมูลสรวาสติวาท จะเห็นได้ว่า มีทั้งส่วนที่สอดคล้องและแตกต่างกัน บางประเด็นที่สอดคล้องกันอยู่แล้ว เนื้อหาจากคัมภีร์ต่างนิกายยังเสริมรายละเอียดให้ชัดเจนยิ่งขึ้น เช่น การที่พระเจ้าปิณฑิตได้รับสมญานามว่า “จันตะ” ก็เพราะพระอัยยาค์ดุร้ายที่ปรากฏให้เห็นในช่วงที่ประชวรโดยมีพระอาการบรรทมไม่หลับ เป็นต้น

ความแตกต่างบางประเด็นยังไม่พบหลักฐานหรือเหตุผลมากพอที่จะวินิจฉัยได้ว่า ข้อมูลจากคัมภีร์ฝ่ายใดมีความแม่นยำหรือสมเหตุสมผลมากกว่ากัน แต่ก็มีบางประเด็นที่อาจอภิปรายได้ถึงความสมเหตุสมผลหรือเชื่อมโยงไปสู่มุมมองใหม่ๆ ได้ ดังจะนำเสนอต่อไป

3.1 เหตุปัจจัยสนับสนุนให้พระเจ้าจันทปัทททรวงส่งคนไป ทูลเชิญพระพุทธเจ้า

คัมภีร์อุปทานของเถรวาทมีข้อความแสดงวัตถุประสงค์ที่พระเจ้าจันทปัทททรวงส่งท่านมหากัจจายนะไปทูลนิมนต์พระพุทธเจ้าเพื่อเชิญเสด็จมายังอุชเชนีว่า “*vīmaṃsanattham Buddhassa*” (ดูข้อความทั้งคาถาได้ในหัวข้อ 2.1.1) แปลตรงตัวคือ “เพื่อพิจารณา(ทดลอง)พระพุทธเจ้า” คำที่ระบุวัตถุประสงค์คือ *vīmaṃsana* มีองค์ประกอบหลักคือ *mān* หรือ *man* ธาตุ + *sa* ปัจจัย (มีการทำอุปการะหรือซ้ำหน้าธาตุแล้วแปลงอักษรได้เป็น *vīmaṃsa-*) จากบริบทความหมายของคำที่สำเร็จจากองค์ประกอบนี้ล้วนใช้ในความหมายว่า พิจารณาหรือทดลอง²⁴ มิได้มีนัยบ่งบอกถึงความศรัทธาเลื่อมใส

จากข้อมูลในคัมภีร์บาลียังไม่อาจบ่งชี้ได้ว่า การทรงส่งคนไปทูลเชิญพระพุทธเจ้าในคราวนั้น เป็นเพราะพระเจ้าจันทปัทททรวงมีความเลื่อมใสต่อพระพุทธองค์อย่างแท้จริงหรือไม่ ผู้เขียนจะใช้ข้อมูลจากคัมภีร์อื่นมาร่วมพิจารณาด้วย คือ

- (1) คัมภีร์สังยุตตรัตนปิฎกสูตร²⁵ (พบเฉพาะฉบับแปลจีนคือ 雜寶

²⁴ ตัวอย่างที่มุ่งเน้นในความหมาย “พิจารณา” เช่น *vīmaṃsā* (วิมังสา) ซึ่งเป็นหนึ่งในอิทธิบาท 4 ส่วนตัวอย่างที่มุ่งเน้นในความหมาย “ทดลอง” เช่น ข้อความใน MN (E^c) III 174 ว่า “*rājā cakkavattī tam eva assaratanam vīmaṃsamāno pubbaṅhasamayam abhiruhitvā samuddapariyantam paṭhavim anusamāyitvā tam eva rājadhāniṃ paccāgantvā pātārāsam akāsi.*” (พระเจ้าจักรพรรดิราช เมื่อจะทรงทดลองม้าแก้วนั้น จึงเสด็จขึ้นทรงในเวลาเช้า เสด็จเวียนรอบผืนแผ่นดินอันมีมหาสมุทรเป็นขอบเขตแล้ว เสด็จกลับมายังราชธานีเดิมนั้น แล้วทรงเสวยพระกระยาหารเข้าได้ทัน)

²⁵ เป็นคัมภีร์ของนิกายสรวาสติวาท Charles Willemen เห็นว่าเป็นเนื้อหาส่วนหนึ่งจากคัมภีร์กษุทรกปิฎกซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของพระไตรปิฎกนิกายนี้

藏經) มีข้อความตอนหนึ่งว่าด้วยพระพุทธเจ้าทรงส่งพระกัจจายนะกลับไปเผยแผ่ในแคว้นอวันตี ดังนี้

ในกาลก่อน พระเจ้าจันทรปักษีโชตมีพระอัครยาศัยเหี้ยมโหด ไร้กรุณาปราณี อ่ามहित เป็นมิจฉาทิฏฐิ พระตถาคตเจ้าทรงเปี่ยมด้วยพระมหากรุณาธิคุณ ได้ส่งพระสาวกคือพระมหากัจจายนะซึ่งเดิมเป็นพราหมณ์ในแคว้นของพระเจ้าจันทรปักษีโชต ให้กลับไปโปรดพระราชาและประชาชนแห่งแคว้นนั้น เมื่อพระมหากัจจายนะน้อมรับตามที่พระพุทธองค์ทรงมอบหมายแล้ว ก็เดินทางกลับแคว้นมาตุภูมิ สมัยนั้นพระเจ้าจันทรปักษีโชตมักทรงไม่พิจารณาตัดสินตามข้อเท็จจริง นับถือลัทธินอกกรีต มีปกติเสด็จออกกว่าราชการยามเช้าตรู่ ไม่ประสงค์พบปะผู้คน นิยมสักการะบูชาเทพเจ้า²⁶

จากเนื้อหาที่ยกมานี้จะเห็นได้ว่า ก่อนที่พระมหากัจจายนะจะกลับไปเผยแผ่ยังแดนมาตุภูมิของตน พระเจ้าจันทรปักษีโชตยังมีได้ทรงเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า

(2) จากเนื้อหาในหัวข้อ 2.2 จะเห็นได้ว่า ช่วงที่พระพุทธเจ้าส่งพระมหากัจจายนะกลับไปยังอุชเชนี มีโรคระบาดร้ายแรงเกิดขึ้น

(เทียบได้กับขุททกนิทายของเถรวาท) ดูเพิ่มใน Charles Willemen, “A Chinese Kṣudrakapīṭaka (T. IV. 203),” *Études bouddhiques offertes à Jacques* 46, Helf 1 (May 1992): 514-515. ; Charles Willemen, “Xuanzang about Avalokiteśvara, Jibin, and Madhyāntika,” *Annals of the Bhandarkar Oriental Research Institute* 94, (2013): 111 (footnote 2).

²⁶ T4.489b21-27 คัมภีร์นี้ยังปรากฏเนื้อความเพิ่มเติมอีกว่า ในคราวแรกที่พระเจ้าจันทรปักษีโชตทอดพระเนตรเห็นพระมหากัจจายนะเป็นนักบวชที่ปลงผมก็ทรงแสดงอาการเกรี้ยวกราดไม่พอพระทัยอีกด้วย นอกจากนี้ในพระวินัยมูล-สรวาสติวาทยังปรากฏคำอธิบายที่สอดคล้องกันในเรื่องการสักการะบูชาทวยเทพด้วย (ดูตอนต้นหัวข้อ 1.2)

ในเมืองนั้น ฝ่ายพระเจ้าจันทรปัชโชตก็ตรัสสั่งไว้ว่า “หากมีสมณพราหมณ์ หรือผู้ใดมายังเมืองนี้แล้ว สามารถปราบโรคระบาดได้ ขอให้มารายงาน ต่อเราทันที”

เมื่อเชื่อมโยงข้อมูลที่ประมวลมานี้ ผู้เขียนขอเสนออีกมุมมองหนึ่ง คือ จากวัตถุประสงค์การส่งคนไปทูลเชิญเสด็จพระพุทธเจ้าที่มีกล่าวใน คัมภีร์บาลีว่า “*vīmaṃsanattham Buddhassa*” คำว่า *vīmaṃsana* นี้ น่าจะมีนัยรวมถึงการทูลเชิญให้พระพุทธองค์เสด็จมา เพื่อพิจารณาหรือ ทดลองว่าจะทรงสามารถทำให้โรคระบาดร้ายแรงนี้สงบลงไปได้หรือไม่²⁷

อนึ่ง เมื่อพระพุทธเจ้าไม่เสด็จไปเอง แต่กลับทรงส่งพระสาวกไป นอกจากเพราะทรงเห็นว่าพระเจ้าจันทรปัชโชตมีพระอัธยาศัยที่จะน้อม รับฟังคำสอนจากพระมหากัจจายนะได้ดีกว่าแล้ว การที่ส่งพระสาวก ไปทำให้โรคภัยสงบได้ ก็นับว่าบรรลุวัตถุประสงค์ของพระเจ้าจันทร- ปัชโชตแล้ว ทั้งยังเป็นผลให้พระราชาและผู้คนในที่นั้นตระหนักดีว่า องค์พระศาสดาของพระสาวกนี้ต้องมีอานุภาพยิ่งใหญ่กว่าอย่างแน่นอน

3.2 จำนวนผู้บรรลุนิพพานพร้อมกับพระมหากัจจายนะ

จำนวนผู้บรรลุนิพพานในคาถาแสดงเนื้อหาการออกบวชของ พระมหากัจจายนะมีปรากฏแตกต่างกันในคัมภีร์บาลีต่างฉบับ กล่าวคือ

²⁷ บางทีพระเจ้าจันทรปัชโชตอาจได้ทรงสดับเรื่องราวที่พระพุทธเจ้า เสด็จไประงับโรคระบาดที่กรุงเวสาลี ทั้งนี้ก่อนที่เจ้าลิจฉวีจะทูลเชิญเสด็จ พระพุทธองค์ ก็มีเจ้าลิจฉวีจำนวนหนึ่งเสนอความเห็น “ได้ยินว่า พระพุทธเจ้า เสด็จอุบัติแล้วในโลก พระองค์ทรงแสดงธรรมเพื่อประโยชน์แก่มนุษย์สัตว์ ทรงมีฤทธานุภาพมาก พอพระองค์ย่างพระบาทลงเท่านั้น ภัยทั้งปวงก็จะ พังระงับไป” (Khp-a (E^o) 161)

บางฉบับเป็น 500 (satehi saha pañcahi)²⁸ บางฉบับเป็น 7 (sesehi saha sattahi)²⁹ อนึ่ง คาทานี้ยังถูกยกไปอ้างในอรรถกถาเถรคทา³⁰อีกด้วย ผู้เขียนจะนำคำอ่านตำแหน่งนี้ที่รวบรวมได้จากคัมภีร์อปทาน (Ap) และอรรถกถาเถรคทา (Th-a) ทั้งจากฉบับตีพิมพ์และใบลานมาใช้ประกอบการศึกษา

3.2.1 คำอ่านในใบลานฉบับต่าง ๆ

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้เขียนได้รับความอนุเคราะห์ภาพถ่ายใบลานบาลีที่เกี่ยวข้องจากศูนย์อนุรักษ์คัมภีร์ใบลาน³¹ พบภาพใบลานที่สามารถนำมาใช้ประกอบการศึกษาได้เป็นจำนวน 11 ฉบับ จำแนกแหล่งที่มาตามเขตพื้นที่ได้ดังนี้

- (1) ศรีลังกา ได้แก่ ใบลานอักษรสิงหล คัมภีร์อปทาน 3 ฉบับ (C^{1.2.3})
- (2) เมียนมาร์ ได้แก่ ใบลานอักษรพม่า อปทาน 2 ฉบับ (B^{1.2}) และอรรถกถาเถรคทา 1 ฉบับ (B³)
- (3) ไทย ได้แก่ ใบลานอักษรขอม อปทาน 2 ฉบับ (K^{1.2}) และใบลานอักษรธรรม อปทาน 2 ฉบับแบ่งเป็นธรรมอีสาน 1 ฉบับ (T¹) กับธรรมล้านนา 1 ฉบับ (T²)

²⁸ Ap (E^e) II 465

²⁹ Ap (B^e) II 114; (C^e) I 294; (S^e) II 181

³⁰ Th-a (B^e) II 146; (C^e) I 485; (S^e) II 235

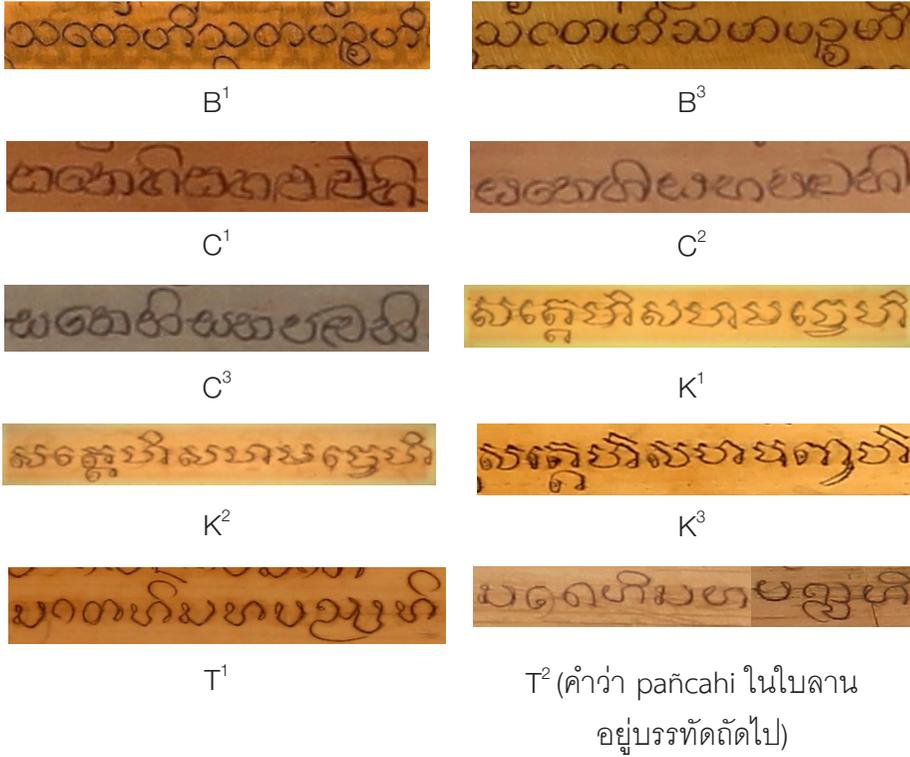
³¹ เป็นส่วนงานหนึ่งในโครงการพระไตรปิฎกฉบับวิชาการ (Dhammachai Tipitaka Project, DTP) ตั้งอยู่ที่ศูนย์พุทธศาสตร์ศึกษา DCI ตำบลไทรน้อย อำเภอบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ดูข้อมูลเบื้องต้นของใบลานแต่ละฉบับได้ในส่วนอธิบายอักษรย่อท้ายบทความ

(4) กัมพูชา ได้แก่ ไบลานอักษรขอม อรรถกถาเถรคาถา
1 ฉบับ (K³)สรุปคำอ่านตำแหน่งนี้ในฉบับตีพิมพ์และไบลานฉบับต่าง ๆ ได้
ดังตาราง

คำอ่าน	ไบลานแต่ละฉบับ											คัมภีร์ฉบับตีพิมพ์	
	C ¹	C ²	C ³	B ¹	B ²	B ³	K ¹	K ²	K ³	T ¹	T ²	Ap	Th-a
satehi saha pañcahi	/	/	/	/		/				/	/	E ^e	C ^e
sattehi saha pañcahi									/				
sattehi saha maccehi							/	/					
sesehi saha sattahi					/							C ^e B ^e S ^e	B ^e S ^e

ตารางที่ 3 แสดงคำอ่านบาลีที่ปรากฏในแต่ละฉบับ

จะเห็นได้ว่า คำอ่าน “satehi saha pañcahi” มีปรากฏทั้งในไบลานจากฝั่งศรีลังกาและฝั่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สำหรับคำอ่าน “sattehi” ใน K^{1,2,3} ก็ยังพิจารณาได้ว่า น่าจะเป็นความพลั้งเผลอในการจารจาก -ta- เป็น -tta- จึงนับว่าสนับสนุนคำอ่าน “satehi” ด้วย ส่วนคำอ่าน “maccehi” ใน K^{1,2} (ดูภาพที่ 1 ประกอบ) จะเห็นได้ว่า อักษรขอม p และ m มีลักษณะคล้ายคลึงกัน พบการจารพลาดเช่นนี้ได้บ่อยครั้งในไบลานอักษรขอม อีกทั้งการจารเป็น -cce- ก็ยังอาจมาจากการคัดลอกจากต้นฉบับว่า -tca- ที่ไม่ชัดเจนนัก จึงมีโอกาสจารพลาดได้เช่นกัน กล่าวโดยรวมแล้วไบลานอักษรขอม 3 สายนี้ค่อนข้างสนับสนุนคำอ่าน “satehi saha pañcahi” มากกว่า

ภาพที่ 1 คำอ่าน satehi saha pañcahi ในใบลาน

(K^{1,2} จารเป็น sattehi saha maccehi; K³ จารเป็น sattehi saha pañcahi)

3.2.2 ความเกี่ยวข้องกับข้อมูลในอรรถกถา

คำอ่านที่ระบุจำนวนผู้บรรลุธรรมพร้อมกับพระมหากัจจายนะว่า “satehi saha pañcahi” (พร้อมด้วยชนห้าร้อย) เป็นคำอ่านที่มีน้ำหนักจากข้อมูลใบลานที่ใช้ศึกษาในครั้งนี้ ส่วนในอรรถกถาทั้งหลายคือ อรรถกถาอังคุตตรนิกาย อรรถกถาเถรคาถา และอรรถกถาอปทาน มีปรากฏเนื้อความว่า ผู้ร่วมเดินทางจากอุชเชนีไปพร้อมกับท่านมหา-

กัจจายนะจำนวน 7 คน³²ก็ได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้วบรรลุเป็นพระอรหันต์พร้อมกันด้วย จึงอาจดูเหมือนว่าข้อมูลเกี่ยวกับจำนวนผู้บรรลุธรรมพร้อมกับพระมหากัจจายนะจากคาถาในอปทานแย้งกับข้อมูลในอรรถกถาดังกล่าว

คาถาท่อนนี้ในอปทานมีถ้อยคำแสดงสภาวะที่บรรลุว่า “amatam santam พระนิพพานอันสงบระงับเป็นอมตธรรม” ผู้เขียนพิจารณาว่า บริบทความหมายตรงนี้มีได้จำกัดเฉพาะการบรรลุอรหัตตผล เนื่องจากพระอริยบุคคลชั้นโสดาบันก็ได้ชื่อว่าเป็นผู้ถึงกระแสพระนิพพานแล้ว อีกทั้งยังมีได้จำกัดว่ามีผู้ร่วมฟังธรรมเฉพาะเพียง 8 ท่านนี้เท่านั้น ดังนั้นจึงสามารถเข้าใจเนื้อความตอนนีในอปทานได้ว่า มีผู้ร่วมฟังธรรมพร้อมกับพระมหากัจจายนะได้พ้นจากความเป็นปุถุชนเป็นจำนวนประมาณห้าร้อย³³ และในจำนวนนี้ พระอรรถกถาจารย์ได้ระบุลงไปว่า สำหรับ 7 คนที่ร่วมเดินทางมาจากอุชเชนีนั้นได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์

3.2.3 แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงคำจารในใบลาน

แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงคำอ่านนี้ในการจารใบลานอาจสันนิษฐานได้ประการหนึ่งคือ ผู้จารใบลานบางสายอาจเข้าใจว่า จำนวนผู้บรรลุธรรมพร้อมกับพระมหากัจจายนะที่ระบุไว้ในอปทานควรจะ

³² ข้อมูลในอรรถกถาส่วนใหญ่ระบุไว้เป็นจำนวน 7 คน ดังมีปรากฏอยู่ใน (1) Mp (B^e) I 162; (C^e) I 116-117; (E^e) I 206; (S^e) I 279; (2) Th-a (B^e) II 144; (C^e) I 483; (E^e) II 207; (S^e) II 232; (3) Ap-a (B^e) II 54, 213; (C^e) II 302; (E^e) 357; (S^e) II 87, 357 มีเพียงอรรถกถาบางแห่งของบางฉบับคือ Ap-a (C^e) II 417; (E^e) 491 ที่ระบุจำนวนผู้ร่วมเดินทางเป็น 6 คน

³³ คัมภีร์สังยุตตามแปลเอกเทศ (別譯雜阿舍經) ยังมีพระสูตรหนึ่ง (T2.430c10-431a29) สนับสนุนว่า ในคราวที่พระมหากัจจายนะฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้วได้บรรลุธรรม ก็มีภิกษุรูปอื่นได้บรรลุธรรมด้วยเช่นกัน

เท่ากันกับจำนวนผู้ร่วมเดินทางที่พระอรรถกถาจารย์ระบุไว้ ดังนั้น จึงได้ปรับคำอ่านตำแหน่งนี้ให้มีเนื้อความสอดคล้องกับจำนวนที่ระบุไว้ในอรรถกถา ส่งผลให้โบราณบางสายปรากฏคำอ่านตำแหน่งนี้เป็น “sesehi saha sattahi”

ในทางกลับกัน ยังไม่พบความสมเหตุสมผลของทิศทางการจารโดยเปลี่ยนคำอ่านจาก “sesehi saha sattahi” (พร้อมด้วยชนที่เหลือทิ้งเจ็ด) ไปเป็น “satehi saha pañcahi” (พร้อมด้วยชนห้าร้อย) เนื่องจากด้วยหากว่า sesehi saha sattahi เป็นคำอ่านดั้งเดิมแล้ว ก็ยิ่งสอดคล้องกับคำอธิบายในอรรถกถาด้วย ย่อมเป็นไปได้ยากที่การเปลี่ยนคำจารจะเกิดขึ้นในทิศทางนี้

3.3 จำนวนภิกษุติดตามไปอุชเชนี ช่วงเวลาที่พระมหากัจจายนะบวชและเดินทางกลับ

คัมภีร์ของเถรวาทและมูลสารวาสติวาทระบุจำนวนภิกษุผู้เดินทางไปอุชเชนีพร้อมกับพระมหากัจจายนะไว้แตกต่างกัน กล่าวคือ อรรถกถาบาลีระบุว่ามีเพียง 7 รูป (รวมกับพระมหากัจจายนะเป็นแปด) ส่วนพระวินัยมูลสารวาสติวาทระบุไว้เป็นจำนวนถึง 500 รูป

เมื่อพิจารณาความสมเหตุสมผลกับความยากลำบากในการหาภิกษุจำนวน 10 รูปในแคว้นอวันตีมาร่วมทำการอุปสมบทให้กับพระโสณกุฎทิณณะซึ่งต้องเป็นสามเณรรออยู่ถึง 3 ปี³⁴ หากว่ามีภิกษุติดตาม

³⁴ Vin (E^c) I 195 พระวินัยนิกายอื่นก็มีปรากฏเนื้อเรื่องนี้ด้วย เช่น พระวินัยธรรมคูปัระบุระยะเวลาไว้ตรงกัน (T22.845b15-18) ส่วนพระวินัยมหิศาสกะปรากฏเนื้อความว่า ใช้เวลาเป็นสามเณรรอนานถึง 6 ปี พระมหากัจจายนะต้องใช้ฤทธิ์นำภิกษุจากแคว้นอื่นมาจึงครบ 10 รูปให้ทำอุปสมบทกรรมได้ (T22.144a24-b3)

มาด้วยถึง 500 รูป³⁵ ก็ไม่น่าจะต้องใช้เวลารอนานถึงเพียงนี้ ในเบื้องต้นขอสันนิษฐานว่า จำนวนที่ระบุไว้ในฝ่ายบาลีมีความสมเหตุสมผลมากกว่า

เมื่อจำนวนภิกษุผู้เดินทางไปเริ่มงานเผยแผ่ในแคว้นอวันตีมีเพียง 8 รูป จึงสันนิษฐานต่อไปได้ว่า ช่วงเวลาที่พระพุทธเจ้ามอบหมายให้ภิกษุกลุ่มนี้เดินทางไป ควรเป็นช่วงเวลาก่อนที่จะมีพระบัญญัติให้อุปสมบทด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจา (ยังมีการอุปสมบทด้วยวิธีติสรณคมนูปสัมปทา)³⁶ เนื่องด้วยตามพระพุทธประสงค์สมัยแรกๆ ให้มีการอุปสมบทด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจา ต้องมีภิกษุร่วมสังฆกรรมจำนวน 10 รูป³⁷ (ไม่ว่าจะอยู่ในท้องที่ใดก็ตาม) หากว่ามีการบัญญัติให้อุปสมบทด้วยวิธีนี้แล้ว พระพุทธเจ้าย่อมจะทรงมอบหมายให้มีคณะสงฆ์เดินทางไปอุชเชนีอย่างน้อย 10 รูป

นอกจากนี้ เนื้อหาในพระวินัยมูลสรวาสติวาทได้ลำดับเหตุการณ์การเกิดโรคระบาดในแคว้นอวันตีไว้ภายหลังจากที่สามเณรราหุลและพระอานนท์³⁸ ออกบวชแล้ว (ดูเทียบกับตอนท้ายหัวข้อ 1.2.3) ดังนั้นจึงพอจะอนุมานช่วงเวลาเกี่ยวกับพระมหากัจจายนะโดยภาพรวมได้ว่า ท่านได้บวชภายหลังจากที่สามเณรราหุลกับพระอานนท์ออกบวชแล้ว และออกเดินทางกลับอุชเชนีก่อนที่จะมีพระบัญญัติให้อุปสมบทด้วยญัตติ-

³⁵ บางทีอาจมาจากความสับสนกับข้อมูลตัวเลข 500 ที่หมายถึงจำนวนผู้บรรลุนิพพานพร้อมกับพระมหากัจจายนะ

³⁶ เมื่อมีพระบัญญัติให้อุปสมบทด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจาแล้ว พระพุทธองค์ก็ตรัสสั่งยกเลิกการอุปสมบทด้วยติสรณคมนูปสัมปทา (Vin (E^o) I 56)

³⁷ Vin (E^o) I 58-59

³⁸ พระวินัยเถรวาทก็มีกล่าวถึงพระอานนท์ด้วย (ดูเทียบกับตอนท้ายหัวข้อ 1.1.3)

จตุตถกรรมวาจา ต่อไปผู้เขียนจะเชื่อมโยงข้อมูลเพื่อระบุช่วงเวลาให้ชัดเจนยิ่งขึ้น โดยพบข้อมูลที่เกี่ยวข้องดังนี้

(1) จากเนื้อหาพุทธประวัติในคัมภีร์บาลี พอจะทราบได้ว่าสามเณรราหุลและพระอานนที่ได้ออกบวชในช่วงพรรษาที่สองแห่งการตรัสรู้ของพระพุทธองค์³⁹

(2) คัมภีร์วินัยสรวาสติวาทวิภาษา (*Sarvāstivādivinayavibhāṣā*) พบเฉพาะฉบับแปลจีนคือ 薩婆多毘尼毘婆沙) มีระบุช่วงเวลาที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติให้อุปสมบทด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจาไว้คือ 8 ปีหลังจากการตรัสรู้⁴⁰ จากข้อมูลนี้ควรจะกำหนดช่วงเวลาให้ครอบคลุมได้เป็นพรรษาที่ 8-9 แห่งการตรัสรู้ของพระพุทธองค์

(3) คัมภีร์พุทธจริต (*Buddhacarita*)⁴¹ ลำดับเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าแสดงธรรมโปรดพระมหากัจจายนะไว้ภายหลังการจำพรรษาของพระพุทธองค์บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ทั้งนี้อรรถกถาพุทธวงศ์ และพระสูตรประมวลพุทธประวัติของพระสังฆรักษ์ (僧伽羅刹所集經)⁴² ต่างระบุข้อมูลไว้ตรงกันว่า พระพุทธเจ้าเสด็จไปจำพรรษา ณ ดาวดึงส์ใน

³⁹ Bv-a (E^e) 4

⁴⁰ T23.510b18-21

⁴¹ T4.40b17; D274.75b6 ต้นฉบับสันสกฤตของท่อนนี้ไม่มีปรากฏในปัจจุบัน พากย์จีน (佛所行讚) และทิเบต (*Sangs rgyas kyi spyod pa*) มีระบุสถานที่ที่แสดงธรรมคือพาราณสี นอกจากนี้ในพากย์ทิเบตยังมีข้อความเพิ่มเข้ามาว่า “พระมหากัจจายนะนี้เป็นหลานของฤาษีอัสติตะ” ข้อมูลส่วนนี้น่าจะมาจากความเข้าใจที่ว่าพระมหากัจจายนะกับพระนาลกะคือบุคคลเดียวกัน แต่พระนาลกะได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าตั้งแต่พรรษาแรกของพระพุทธองค์แล้ว ดังนั้นลำดับเวลาของเหตุการณ์ในพุทธจริตจึงไม่ควรหมายถึงพระนาลกะ (ดูเทียบเคียงกับบทความภาคที่แล้ว)

⁴² Bv-a (E^e) 3; T4.144b4

พรรษาที่ 7

ดังนั้นหากกล่าวโดยช่วงเวลากว้าง ๆ เหตุการณ์ที่พระมหากัจจายนะบวชและเดินทางกลับอุชเชณี ควรอยู่ในช่วงพรรษาที่ 2-9 แห่งการตรัสรู้ แต่หากใช้ข้อมูลจากพุทธจริตมาร่วมพิจารณาด้วย ช่วงเวลาดังกล่าวนี้ก็ น่าจะถูกจำกัดลงไปอยู่ในช่วงพรรษาที่ 7 (หลังออกพรรษา) ถึงพรรษาที่ 9 (ก่อนมีการบัญญัติให้อุปสมบทเป็นพระภิกษุด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจา) ของพระพุทธองค์

จะเห็นได้ว่า ช่วงที่พระมหากัจจายนะพร้อมด้วยภิกษุอีก 7 รูป เดินทางกลับไปเผยแผ่ในแคว้นอวันตินับเป็นช่วงเวลาคาบเกี่ยวกันระหว่างการอุปสมบทสองแบบคือ ท่านเดินทางกลับไปในช่วงท้ายของระยะที่ยังอนุญาตให้อุปสมบทแบบติสรณคมนูปสัมปทา เมื่อมีผู้ศรัทธาในถิ่นนั้นก็สามารถออกบวชได้ ทำให้มีจำนวนภิกษุเพิ่มขึ้น ต่อมาพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติให้อุปสมบทด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจา ในช่วงราวพรรษาที่ 8 หลังการตรัสรู้ธรรม จึงยังสามารถทำการอุปสมบทให้ได้ แต่ก็ค่อนข้างลำบากในการจัดหาพระภิกษุมาร่วมสังฆกรรมให้ครบ 10 รูป

สรุป

บทความภาคนี้ได้นำเสนอเรื่องราวของพระมหากัจจายนะว่าด้วยการออกบวชและงานเผยแผ่ช่วงแรก รวมไปถึงประวัติของพระเจ้าจันทปัชชิตในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเนื้อหาดังกล่าว โดยใช้แหล่งข้อมูลจากคัมภีร์บาลีของเถรวาทและคัมภีร์พระวินัยมุลลสารวาสติวาทกษุทรวัดตุ ทำให้เห็นถึงรายละเอียดของเนื้อหาที่สอดคล้อง

และต่างกัน เช่น คัมภีร์ทั้งสองนิกายปรากฏข้อมูลตรงกันว่า พระเจ้า-
จันทรปัทมมีกำเนิดจากแมงป่อง แต่วิธีการที่แมงป่องทำให้พระราชา-
มารดาทรงครรภ์นั้นมีกล่าวไว้ต่างกัน

ถัดจากนั้นได้อาศัยข้อมูลทางประวัติพุทธศาสนาสมัยพุทธกาล
เท่าที่พอจะหาได้ มาใช้ในการศึกษาบางประเด็นเพิ่มเติม โดยอาศัย
วิธีการและนำเสนอข้อสรุปได้ดังนี้

(1) จากการเชื่อมโยงข้อมูลระหว่างคัมภีร์นิกายเถรวาทและ(มูล)
สรวาสติวาท วัตถุประสงค์ของพระเจ้าจันทรปัทมในการส่งคนไปทูล
เชิญเสด็จพระพุทธเจ้าที่มีปรากฏในพระบาลีว่า “vīmaṃsanattham
Buddhassa” น่าจะหมายรวมถึง การทูลเชิญให้พระพุทธองค์เสด็จมา
เพื่อพิจารณาหรือทดลองว่าจะทรงสามารถระงับโรคระบาดได้หรือไม่

(2) อ้างอิงตามคำอ่านในใบลานบาลีสายต่าง ๆ ที่นำมาใช้ศึกษา
จำนวนผู้บรรลุลุทธิพร้อมกับพระมหากัจจายนะควรมีประมาณ 500 คน

(3) เมื่อพิจารณาถึงความสมเหตุสมผลกับข้อมูลที่มีปรากฏใน
คัมภีร์พระวินัยและพุทธประวัติของนิกายต่าง ๆ เหตุการณ์ที่พระมหา-
กัจจายนะบวชและเดินทางกลับอุชเชนี น่าจะอยู่ในช่วงพรรษาที่ 7-9
แห่งการตรัสรู้ของพระพุทธองค์ นอกจากนี้จำนวนพระภิกษุผู้ร่วมเดิน
ทางไปอุชเชนีพร้อมกับพระมหากัจจายนะคือ 7 รูป

ประเด็นที่ได้นำเสนอในบทความนี้นับเป็นมุมมองหนึ่งให้ท่าน
ผู้อ่านได้พิจารณาและค้นหาหลักฐานอื่นที่เกี่ยวข้องมาตรวจสอบเพิ่ม
เติมยิ่งขึ้นไป

อักษรย่อ

มมร	คัมภีร์ฉบับมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย (พ.ศ. 2552)
วิ.ม.	พระวินัยปิฎก มหาวรรค (แปลไทย)
อญ.เอกก.อ.	อรรถกถาอังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต (แปลไทย)
Ap	<i>Apadāna</i> (อปทาน)
Ap-a	<i>Apadānaṭṭhakathā</i> (อรรถกถาอปทาน ชื่อวิสุทธิชน-วิลาสินี)
B ¹	ใบลานบาลีอักษรพม่า อปทาน, จารปีจุลศักราช 1194 (พ.ศ.2375). หอสมุดวิจัย มหาวิทยาลัยปริยัติศาสนาแห่งรัฐ (Research Library, State Pariyatti Sāsana University) เมืองย่างกุ้ง, รหัสใบลานตามฐานข้อมูลแหล่งจัดเก็บ 10492. รหัสภาพใบลานตามฐานข้อมูลโครงการพระไตรปิฎกวิชาการ MM_50_01_207_01, หน้า 348.
B ²	ใบลานบาลีอักษรพม่า อปทาน, จารปีจุลศักราช 1211 (พ.ศ.2392). หอสมุดวิจัย มหาวิทยาลัยปริยัติศาสนาแห่งรัฐ (Research Library, State Pariyatti Sāsana University) เมืองย่างกุ้ง, รหัสใบลานตามฐานข้อมูลแหล่งจัดเก็บ 460. รหัสภาพใบลานตามฐานข้อมูลโครงการพระไตรปิฎกวิชาการ MM_50_01_209_01, หน้า 216.
B ³	ใบลานบาลีอักษรพม่า อรรถกถาเถรคาถา, ไม่ปรากฏปีจาร. หอสมุดวิจัย มหาวิทยาลัยปริยัติศาสนาแห่งรัฐ (Research Library, State Pariyatti Sāsana University)

- เมืองย่างกุ้ง, รหัสใบลานตามฐานข้อมูลแหล่งจัดเก็บ 572. รหัสภาพใบลานตามฐานข้อมูลโครงการพระไตรปิฎกวิชาการ MM_50_11_175_01, หน้า 42.
- B^e Burmese edition (คัมภีร์บาลีอักษรพม่า ฉบับฉัฐสูสังคีติ)
- Bv-a *Buddhavamsaṭṭhakathā* (อรรถกถาพุทธวงศ์ ที่อมฤ-
รตถวิลาลินี)
- C¹ ใบลานบาลีอักษรสิงหล อปทาน, ไม่ปรากฏปีจาร.
Daluka Sri Puspārāma Purāṇa Vihāraya, Jambuga-
hāpidiya เมือง Kandy (Central), ไม่ปรากฏรหัสใบลาน
ตามฐานข้อมูลแหล่งจัดเก็บ. รหัสภาพใบลานตามฐาน
ข้อมูลโครงการพระไตรปิฎกวิชาการ SR_36_01_002_00,
หน้า 293.
- C² ใบลานบาลีอักษรสิงหล อปทาน, ไม่ปรากฏปีจาร.
Ethkanda Rajamahā Vihāraya, Kurunegala เมือง North
Western, รหัสใบลานตามฐานข้อมูลแหล่งจัดเก็บ 100
(06). รหัสภาพใบลานตามฐานข้อมูลโครงการพระ-
ไตรปิฎกวิชาการ SR_47_01_001_00, หน้า 451.
- C³ ใบลานบาลีอักษรสิงหล อปทาน, ไม่ปรากฏปีจาร.
German Vihāraya, Udawattakele เมือง Kandy
(Central), ไม่ปรากฏรหัสใบลานตามฐานข้อมูลแหล่ง
จัดเก็บ. รหัสภาพใบลานตามฐานข้อมูลโครงการพระ-
ไตรปิฎกวิชาการ SR_49_01_001_00, หน้า 274.
- C^e Ceylon edition (คัมภีร์บาลีอักษรสิงหล ฉบับพุทธชยันตี
หรือฉบับ Simon Hewavitarme Bequest Series)

D	Derge edition (คัมภีร์ทิเบต ฉบับโรงพิมพ์เดเก)
Dhp-a	<i>Dhammapadaṭṭhakathā</i> (อรรถกถาธรรมบท)
E ^e	European edition (คัมภีร์บาลีอักษรโรมัน ฉบับสมาคมบาลีปกรณ์หรือ PTS)
K ¹	ไบลานบาลีอักษรขอม อปทาน, สร้างโดยพระยาศรีสหเทพ (เพ็ง) ⁴³ . หอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ, รหัสไบลานตามฐานข้อมูลแหล่งจัดเก็บ 9937/1-22. รหัสภาพไบลานตามฐานข้อมูลโครงการพระไตรปิฎกวิชาการ TH_05_01_255_00, ผูก 16 แผ่นลานอังกา ชุขุ ด้านหน้า.
K ²	ไบลานบาลีอักษรขอม อปทาน, ไม่ปรากฏปีจาร. หอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ, รหัสไบลานตามฐานข้อมูลแหล่งจัดเก็บ 8215/1-22. รหัสภาพไบลานตามฐานข้อมูลโครงการพระไตรปิฎกวิชาการ TH_05_01_254_00, ผูก 16 แผ่นลานอังกา เพ่ ด้านหน้า.
K ³	ไบลานบาลีอักษรขอม อรรถกถาเถรคาถา, ไม่ปรากฏปีจาร. วัดสรยัน เมืองพนมเปญ, รหัสไบลานตามฐานข้อมูลแหล่งจัดเก็บ FEMC 60. รหัสภาพไบลานตามฐานข้อมูลโครงการพระไตรปิฎกวิชาการ KH_01_10_001_00, ผูก 4 หน้า 38.
Khp-a	<i>Khuddakapāṭhaṭṭhakathā</i> (อรรถกถาขุททกปาฐะ)
MN	<i>Majjhimanikāya</i> (มัชฌิมนิกาย)
Mp	<i>Manorathapūraṇī nāma Aṅguttaranikāyaṭṭhakathā</i> (อรรถกถาอังคุตตรนิกาย ชื่อมนโรตปุรณี)

⁴³ เป็นขุนนางสำคัญในสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

- PED *The Pali Text Society's Pali-English Dictionary*. 1921-1952. T.W. Rhys Davids and William Stede. London: The Pali Text Society.
- S^e Siamese edition (คัมภีร์บาลีอักษรไทย ฉบับสยามรัฐ)
- Sp *Samantapāsādikā nāma Vinayaṭṭhakathā* (อรรถกถาพระวินัยปิฎก ชื่อสมันตปาสาทิกา)
- Sp-t *Sāratthadīpanī* (ฎีกาพระวินัยปิฎก ชื่อสารัตถทีปนี)
- T Taishō Shinshū Daizōkyō 大正新脩大藏經 (คัมภีร์จีนฉบับไทโชชินชูไดโซเคียว)
- T¹ ไบลานบาลีอักษรธรรมอีสาน อปทาน, จารปี พ.ศ.2247. วัดมณีวนาราม จังหวัดอุบลราชธานี, รหัสไบลานตามฐานข้อมูลแหล่งจัดเก็บ มณ153. รหัสภาพไบลานตามฐานข้อมูลโครงการพระไตรปิฎกวิชาการ TH_27_01_053_00, ผูก 16 หน้า 39.
- T² ไบลานบาลีอักษรธรรมล้านนา อปทาน, ไม่ปรากฏปีจาร. วัดไหล่หินหลวง จังหวัดลำปาง, รหัสไบลานตามฐานข้อมูลแหล่งจัดเก็บ (170) ลป-01-04-096-(01,02). รหัสภาพไบลานตามฐานข้อมูลโครงการพระไตรปิฎกวิชาการ TH_11_01_031_01, ผูก 13 หน้า 27.
- Th-a *Theragāthā-aṭṭhakathā* (อรรถกถาเถรคาถา ชื่อปรมัตถทีปนี)
- Vin *Vinayaṭṭhaka* (พระวินัยปิฎก)

บรรณานุกรม

● ภาษาไทย

1. คัมภีร์

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. *พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล* เล่ม 7, 32. นครปฐม: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2552.

2. บทความ

เสริมสุข วิจารณ์สถิตย์. “การตั้งกรรมบริสุทธ์ (ตั้งกรรมแบบไม่อาศัยเพศ) ในพระพุทธศาสนาและวิทยาศาสตร์.” *วารสารธรรมธารา* ปีที่ 6, ฉบับที่ 2 (ฉบับรวมที่ 11), (กรกฎาคม-ธันวาคม 2563): 29-58.

● ภาษาต่างประเทศ

1. คัมภีร์ภาษาบาลี

สยามภวสุต เตปิฎกภวสุต. *ปรมตถทีปนี นาม เถรคาถาภวสุต* (ทุติโย ภาค). สยามภวสุต: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2535.

_____. *มโนรตปุรณีนี นาม องคุดตตรนิกายภวสุต* (ปฐม ภาค). สยามภวสุต: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2535.

_____. *วิสุทฺธชนวิลาสินี นาม ชุทฺทกนิกายภวสุต* *อปทานวณฺณนา* (ทุติโย ภาค). สยามภวสุต: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2535.

สยามภวสุต เตปิฎก. *อปทานสุต ทุติโย ภาค พุทฺธวโร* *จริยาปิฎก*. สยามภวสุต: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2552.

- Buddha Jayanti Tripitaka Series. *Apadāna Pāli* Part II (Vol. I). Sri Lanka: The Patronage of the Republic of Sri Lanka, 1977.
- Chaṭṭhasaṅgītipiṭakam ဆဋ္ဌသင်္ဂီတိပိဋကံ. *Āṅguttaraṭṭhakathā* (paṭhamo bhāgo) အင်္ဂုတ္တရဋ္ဌကထာ (ပဌမော ဘာဂေါ). Marammaratṭha: Buddhasāsanasamiti, 1957.
- _____. *Apadānapāli* (dutiyo bhāgo) *Buddhavamsapāli Cariyāpiṭakapāli* အပဒါနပါဠိ (ဒုတိယော ဘာဂေါ) ဗုဒ္ဓဝံသပါဠိ စရိယာပိဋကပါဠိ. Marammaratṭha: Sāsanikappamukhaṭṭhāna, 1991.
- _____. *Apadānaṭṭhakathā* (dutiyo bhāgo) အပဒါနဋ္ဌကထာ (ဒုတိယော ဘာဂေါ). Marammaratṭha: Buddhasāsanasamiti, 1959.
- _____. *Sāratthadīpanī-tīkā* (dutiyo bhāgo) သာရတ္ထဒီပနီ-ဋီကာ (ဒုတိယော ဘာဂေါ). Marammaratṭha: Buddhasāsanasamiti, 1960.
- _____. *Theragāthā-aṭṭhakathā* (dutiyo bhāgo) ထေရ်ဂါထာအတ္ထကထာ (ဒုတိယော ဘာဂေါ). Marammaratṭha: Buddhasāsanasamiti, 1959.
- Pali Text Society. *Apadāna* Vol. II. Edited by Mary E. Lilley. Oxford: Pali Text Society, 2000.
- _____. *Khuddakapāṭha together with its Commentary Paramatthajotikā I*. Edited by Helmer Smith. London: The Pali Text Society, 1978.
- _____. *Commentary on the Dhammapada* Vol. IV. Edited by H.C. Norman. London: The Pali Text Society, 1970.

- _____. *Madhuratthavilāsīnī nāma Buddhavaṃsaṭṭhakathā*. Edited by I. B. Horner. London: Pali Text Society, 1978.
- _____. *Majjhimanikāya* Vol. III. Edited by Robert Chalmers. London: Pali Text Society, 1977.
- _____. *Manorathapūraṇī : Buddhaghosa's Commentary on the Aṅguttaranikāya* Vol. I. Edited by Max Walleser. London: Pali Text Society, 1973.
- _____. *Paramatthadīpanī: Theragāthā-aṭṭhakathā* Vol. II. Edited by F.L. Woodward. London: Pali Text Society, 1977-1984.
- _____. *Samantapāsādikā: Buddhaghosa's Commentary on the Vinaya Piṭaka* Vol. I. Edited by J. Takakusu and Makoto Nagai. London: Pali Text Society, 1975.
- _____. *Samantapāsādikā: Buddhaghosa's Commentary on the Vinaya Piṭaka* Vol. V. Edited by J. Takakusu and Makoto Nagai. London: Pali Text Society, 1966.
- _____. *Visuddhajanavilāsīnī nāma Apadānaṭṭhakathā*. Edited by C.E. Godakumbura. Oxford: Pali Text Society, 1988.
- _____. *Vinayaṭṭakam* Vol. I. Edited by Hermann Oldenberg. Oxford: Pali Text Society, 1997.
- Simon Hewavitarne Bequest. *Manorathapūraṇī or The Commentary on the Aṅguttaranikāya* Part I. Colombo: The Tripitaka Publication Press, 2007.
- _____. *Paramatthadīpanī or The Commentary of the Theragāthā* Part I. Colombo: The Tripitaka Publication Press, 2006.

_____. *Visuddhajanavilāsini or The Commentary to the Apadāna* Part II. Colombo: The Tripitaka Publication Press, 2013.

2. คัมภีร์ภาษาสันสกฤต

Somadeva Bhaṭṭa. *Kathāsaritsāgara*. Edited by Pandit Durgāprasād and Kāśīnāth Pāndurang Parab. Bombay: Pāndurang Jāwajī, 1930.

3. คัมภีร์ภาษาทิเบต

Derge Edition. *sDe dge bKa' 'gyur* Vol.10, 274. Tibet: Sakya Monastery, 1733.

4. คัมภีร์ภาษาจีน

Taishō Issaikyō Kankōkai 大正一切經刊行會 (Taisho Tripitaka Publication Association). *Taishō Shinshū Daizōkyō* 大正新脩大藏經 (Taishō Revised Tripiṭaka) Vol.2, 4, 22, 23, 24. Tokyo: Daizō Shuppan Kabushiki Kaisha, 1924-1934.

5. หนังสือภาษาเยอรมัน

Schiefner, A.. *Mahākātjājana und König Tshaṇḍa-Pradjota: Ein Cyklus buddhistischer Erzählungen*. St. Petersburg: Commissionnaires de l'Académie Impériale des Science, 1875.

6. บทความภาษาอังกฤษ

Willemen, Charles. "A Chinese Kṣudrakapiṭaka (T. IV. 203)." *Études bouddhiques offertes á Jacques* 46, Helf 1 (May 1992): 507-515.

_____. "Xuanzang about Avalokiteśvara, Jibin, and Madhyāntika." *Annals of the Bhandarkar Oriental Research Institute* 94, (2013): 111-123.